

NUNQUAM AUTORES, SEMPER INTERPRETES
A MAGYARORSZÁGI FORDÍTÁSIRODALOM A 18. SZÁZADBAN

Tudományos konferencia
(2014. október 1–3., Miskolc)

EXPOZÉK

Balázs Péter

Fontenelle magyarországi fortunája

Bernard Bovier de Fontenelle a 17. század második és a 18. század első felének egyik legfontosabb szerzője, valláskritikai és tudományos művei nagyban hozzájárultak a felvilágosodás eszméinek terjedéséhez. Műveinek magyarországi fortunájáról szólva részletesen, tartalmilag és stilisztikailag elemzem az OSZK kéziratárában található két kiadatlan fordítást, melyeket tudomásom szerint korábban senki sem tárgyalt. Az egyik fordítás, az *Entretiens sur la pluralité des mondes* magyarítása („Együtt való beszélgetés az egynél több világról”), amely minden valószínűség szerint egy német változat alapján készült, sajátos formai döntései, és a természettudományos-bölcseleti szókincsben megnyilatkozó bizonytalansága okán is érdekesnek tűnik. Az *Histoire des oracles* című munka első négy könyvének franciáról latinra való fordítása Koppi Károly iratai között maradt fenn. Itt leginkább az érdekes figyelmünkre, miként táplálhatta ez a valláskritikai ihletettséggű szöveg a jeles piarista történész politikai-ideológiai orientációját.

Balogh Piroska

Schönheitslehre – αἰσθητικὴ – philocalia? Ógörög, latin és német terminusok összjátéka Schedius Lajos János és Greguss Mihály esztétikai monográfiáiban

Schedius Lajos János *Principia philocaliae* és Greguss Mihály *Compendium aestheticae* című művei valódi csemegének számíthatnak fordítástechnikai és fordítástörténeti szempontból. Mindkét kötet latin alapszövegébe szervesen beleépül egy ógörög és német megfeleltetéseket tartalmazó terminológiai lánc. Előadásomban több kérdésre keresek választ e jelenség vizsgálata által: Egyrészt milyen intencióval alkalmaznak a szerzők trilingvis terminológiát, és miért éppen ezeken a nyelveken? Másrészt a megfeleltetések valóban megfeleltetések-e, azaz elindulhatunk-e ezeken a linkeken egy univerzális esztétikai terminológia felé? Harmadrészt segíthet-e ez minket és hogyan a magyar esztétika korabeli terminológiájának feltérképezésében és megértésében?

Bátori Anna

A fordító mint olvasó – A cenzor mint olvasó. A *Nicolai Klimii iter subterraneum* magyar fordításának cenzúrapéldánya

Ludwig Holberg államregényének magyar fordítása, a *Klimius Miklósnak föld alatt való útja* 1783-ban látott napvilágot. Az eredetileg 1741-ben latinul megjelent regény nem volt ismeretlen a hazai közönség előtt (az 1741-es, 1754-es és 1766-os latin kiadásból is maradtak fenn példányok könyvtárainkban). Így nehezen megítélhető, hogy a még a 19. században is adatható népszerűség, a figura toposszá válása (gondoljunk csak az olyan Jókai-regényekben való említésekre, mint a *Fekete gyémántok* vagy *Az új földesúr*) vajon a magyar fordítás, vagy a latin regény elterjedtségét jelzik-e. Ugyanígy hozzájárulhattak azonban az ismertséghez a német fordításváltozatok is (az 1748-as Mengel-féle fordítás, és az 1788-as Mylius-féle átdolgozás.) Így hát nem egyszerű megérteni, hogy az egyébként irodalmi babérokra nem különösebben számot tartó Győrffy József veszprémi ügyvéd miért foglalkozott regényfordítással, és miért éppen Holberg államregényét fordította magyarra. Ahogyan ez sem látható világosan, hogy milyen, a latin eredetiétől eltérő funkciói és olvasatai lehettek a magyar fordításnak. A kérdés értelmezéséhez érdekes adalékokkal szolgál a magyar fordítás fennmaradt cenzúrapéldánya. A cenzúrapéldány ugyanis nem csupán a cenzor által törlendőnek ítélt regénybeli állításokról ad képet, hanem arról

is, hogy a cenzor miként értelmezte a regény ezen állításait a narrátori pozíció viszonylatában. A cenzor olvasata mellé állítható ugyanakkor a fordító olvasata, amelyre a latin eredeti és a magyar fordítás szöveghelyeinek eltérései (elsősorban részletezések, betoldások, és példákkal való kiegészítések) alapján következtethetünk. Mindkét rekonstruált olvasat arra utal, hogy a regény a korban sokkal inkább vallásos és politikai vonatkozásaiban volt érdekes, mintsem szórakoztató fikciós irodalomként, jól illeszkedve ezzel a korban népszerű államregények vonulatába. Ilyen módon a *Klimius Miklósnak föld alatt való útja* a magyar nyelv státuszának reprezentálása mellett alkalmas lehetett arra is, hogy az államregény által közvetítendőnek tartott vallási és politikai nézeteket a fordító szemléletének megfelelően a magyar viszonyokra alkalmazza.

Báthory Orsolya

Exemplumok a tisztítóhelyről – A *Status animarum purgatorii* magyar fordítása

A spanyol jezsuita, Martín de Roa (1560k.–1637) *Estado de las almas en el Purgatorio* című műve az ún. spanyol aranykor egyik fontos alkotása, amelynek népszerűsége a „siglo d’Oro“ után is töretlen maradt. A művet az 1600-as évek folyamán számos nyelvre, így portugálra, olaszra, franciára, németre, flamandra és latinra is lefordították. Ez utóbbi *Status animarum purgatorii* címen jelent meg Bécsben (1633), szerzője pedig a szintén jezsuita Giovanni Bucelleni (1599–1669). Ezen klasszikus nyelvi verziót Taxonyi János (1677–1746) fordította magyarra *A purgatóriumbeli lelkeknek állapottya...* címmel (Nagyszombat, 1718). Előadásomban Taxonyi művének keletkezési körülményeivel, dogmatikai népszerűsítő funkciójával, és ehhez kapcsolódó exemplumhasználatával foglalkozom. Kitérek továbbá a magyar és a latin szöveg tartalmi, nyelvi, stilisztikai összevetésére, valamint arra keresem majd a választ, hogy kimutatható-e szöveg szerinti kapcsolat *A purgatóriumbeli lelkeknek állapottya* és a szerző kétkötetes exemplumgyűjteménye, *Az emberek erköltséinek és az Isten igazságának tükörei* között.

Biró Annamária

Drámaírás és drámafordítás mint az értelmiségi profil alapelemei

A tágan értelmezett 18-19. század fordulóján nem beszélhetünk ugyan polihisztorokról, ám az értelmiségi szerepkör gyakran több elemből tevődött össze. Elég néhány kiragadott példa: Kazinczy Ferenc, Aranka György, Seelmann Károly, Bolyai Farkas, akiknek életében a több szakterületet is átfogó munkásságuk mellett hangsúlyos szerep jut a drámafordításnak, vagy akár eredeti drámák írásának. Előadásomban elsősorban azt vizsgálom, hogy miért tartozik hozzá a művelt szerző általános képéhez a drámaírás, lehet-e tipizálni az egyes irányultságokat, milyen hatással van ez a szerepkör a szerző további tevékenységeire. A vázolt kérdésekre a drámákhoz, illetve drámafordításokhoz tartozó paratextusokban keresem a választ, valamint a szerzők önéletrajzi jellegű szövegeikben és levelezéseikben vizsgálom azokat a reflexiókat, melyek a drámafordításra vagy -írásra vonatkoznak.

Bodrogi Ferenc Máté

Egy lehetséges összkép Kazinczy Ferenc 18. századi fordításairól

A *Kazinczy Ferenc Művei: Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, illetve az előkészületeknél tartó *Kazinczy Ferenc Művei: Fordítások Hollmanntól Hübnerig* c. kritikai forráskiadások sajtó alá rendezése kiváló alkalmat nyújt tágabb betekintést nyerni az ifjú széphalmi 18. századi fordítási gyakorlatába. Jelentékeny részük ugyanis ún. „fogság előtti” anyag, vagy a század legvégén, éppen annak a bizonyos fogságnak az időszakában születik. A mintegy harminc(!), jórészt teljes szövegmű meggyőzően bizonyítja, hogy a korszak alkonyán az egy főre jutó fordítások számában az *Orpheus*, vagy éppen a színjátszó társulatok Kazinczyja a legtekintélyesebbek között foglal helyet a hazai irodalomtörténetben, szövegválogató és szövegtolmácsoló fogásait, megoldásait tekintve pedig szintén igencsak figyelmet érdemlő a teljesítménye. Az előadás ezzel a 18. század végi kézíratos és nyomtatott anyaggal, illetve a korszak fordító Kazinczyjával kíván átfogó jelleggel számot vetni.

Brutovszky Gabriella

Shakespeare *Hamlet*-jének első szlovák fordítása Kazinczy nyomán

Az első szlovák Hamlet-fordítás valószínűleg nem sokkal 1790 után keletkezett. Az anonim kéziratot egy tanár, Klein János (1813-1875) gyűjteményében fedezték fel Liptószentpéteren, melyre csupán 1959-ben hívta fel a figyelmet Shakespeare műveinek cseh szerkesztője, Vočadlo Otakar. A szöveg mindössze egyszer jelent meg 1964-ben, a Szlovák Színház (Slovenské divadlo) című folyóirat hasábjain. Az anonim fordító számára közvetlen forrásként Kazinczy Ferenc Hamlet-fordítása szolgált, aki a hamburgi színikazgató, F. L. Schröder szövege alapján dolgozott. Az előadás magyar-(német)-szlovák viszonylatban tárgyalja a drámafordítás kérdéseit, feltárja az anonim szlovák fordító drámafordítói tevékenységének fontos aspektusait, kitérve a szlovák fordítás és a Kazinczy-forrás eddigi feltáratlan metszéspontjaira és a fordítások nyelvi-tartalmi összehasonlítására, valamint az átdolgozás és kompiláció arányainak elemzésére.

Czibula Katalin

Lakatlan szigetek magyar fordításban

Metastasio *L'isola disabitata* című melodrammája meghatározó hatással van a magyar színházi élet és drámairodalom 18. századi alakulására. A dráma eredetijét 1752-ben mutatták be Bécsben, és a következő ötven évben többször is foglalkoztatta a magyar színházat. 1779-ben Eszterházában került színre Joseph Haydn zenéjével, olasz nyelven. A későbbiekben több magyar nyelvű fordítása született: 1793-ban báró Rudnyánszky Karolina, 1802-ben Döme Károly fordította le Metastasio szövegét. A dolgozat elsősorban a fordított szövegek létrejöttét, szerzői szándékát, eredetihez való viszonyát és befogadástörténetét követi nyomon, ugyanakkor ennek keretében a darabot színháztörténeti kontextusba is kívánja helyezni, arra keresve a választ, hogy a főúri színjátszás keretei között megjelenő szöveg hogyan válik a polgári színház egyik lehetséges repertoárdarabjává. Az sem elhanyagolható, hogy a Metastasio által működtetett dramaturgia mennyiben inspirálhatta a magyar nyelvű drámaírást.

Csorba Dávid

Debreceni Ember Pál fordítási és értelmezési technikái (1702)

A 17–18. sz. fordulóján élt kálvinista lelkész és egyháztörténész 1702-es *Garizim és Ébál* c. kötete elvben a predestináció kérdését vizsgáló elmélkedés, melyet szabad textusok alapján a losonci gyülekezet előtt végigprédikált és kiadás előtt átszerkesztett. A lelkész a szövegelemzések idézett szövegeit pontosan jelölte, és általában a latin eredetit és az ő saját fordítását is megadta, gyakran oldalakon át. A leghosszabb és leggyakrabban előforduló részeket pedig mellékletként közölte a kötet végén. Ebben a kötetben a predestináció, szabadság és lelkiismeret fogalmait járta körül több irányzat képviselőjénél, s közölt tőlük (Luther, Brentz, Kálvin, Lipsius, Turretinus etc.) hosszabb szemelvényeket, és gyakran fordításelméleti kétségeket is. A kötet szelíd hangvétele és kritikus hermeneutikai elemzései kivívták a kortársak figyelmét is: Wittenbergben 1707-ben nyilvános disputára vitték az ügyet, s ezt a művet meg is jelentették. Az előadásban ennek a hitvitának a fordítást érintő szövegeit vizsgálom meg, részint filológiai-hermeneutikai, részint recepciótörténeti horizontból.

Csörsz Rumen István – Szilágyi N. Zsuzsa

***Kintyets Kimpenyesty* (1768). Egy román–magyar verses ponyva tanulságai**

A 18. századi erdélyi interetnikus közköltészet egyik fontos dokumentuma a *Kintyets Kimpenyesty Ku Glazurj Rumunyesty* című ponyvafüzet, amely 1768-ban jelent meg ismeretlen helyen (egyesek szerint Budán). A gyűjtemény zömét a címben 'mezősegi dalok'-ként megjelölt román közköltészeti szövegek alkotják, a végén négy magyar dallal. Ez utóbbiakat más forrásokból is ismerjük, ám a 14 román verset egyelőre csak ebből a nyomtatványból. Poétikailag sokkal közelebb állnak a korabeli magyar közköltészetéhez, mint a szórványosan ismert (regáti román és újgörög hatás alatt álló) erdélyi román közköltési emlékekhez. Nem kizárt, hogy tudatos fordítói,

műfajteremtői program áll a kiadás hátterében. Az előadás egyrészt összefoglalná mindazt, amit a román kutatások már feltártak a gyűjteménnyel kapcsolatban (2008-ban hasonló kiadásban is megjelent), egyúttal kiegészítené, új kontextusba helyezné mindezeket a magyar közköltészet, különösen a ponyvakutatás eredményei felől.

Doncsecz Etelka

„úgy bántam akármelly idegen gondolattal, mintha sajátom lett volna” – Verseghy Ferenc egyházi témájú munkáinak mintái

Verseghy Ferenc manapság kevésbé kutatott, ámde hatalmas életművének jelentékeny részét fordítások alkotják. Versei, drámái, regényei, esztétikai szövegei írása során – számos kortársához hasonlóan – gyakori eljárása volt más nyelven született munkákból töltekezni. Érdeklődésem középpontjában a szerző a 1780-as, 1790-es években keletkezett, jobbára kiadatlan, kéziratban maradt, s elsősorban az egyházi-teológiai kérdésekkel foglalkozó munkái állnak (*Fontos intézés a tisztelettelos mise és a papi bérlés ellen, A mostani derülésnek fontosabb kérdéseiről*). Vizsgálódásom célja kettős. Egyfelől megkísérlem feltérképezni tájékozódásának irányait, s hogy a fordításról vallott elvei a választott szövegtörzset tekintve miként működtek a gyakorlatban. Ezzel összefüggésben arra a kérdésre keresem a választ, hogy ezek az írások milyen viszonyban állnak saját nyomtatásban megjelent, s utóbb nagy vihart kavart *Értekezéseivel*, amelyeket Millot világtörténeti munkájának (Claude-François-Xavier Millot, *Eléments de l'histoire générale. Première partie: Histoire ancienne*, Paris, 1772) első lefordított kötetéhez (*A világnak közönséges történetei*, Buda, 1790) függesztett. Szövegeit igyekszem a kortársak, szerzetesársak (elsősorban Szaicz Leó és Alexovics Vazul) írásaival együtt szemlélni, s feltárni, milyen körülmények állhattak annak hátterében, hogy az *Értekezések* – legalábbis az erről nyilatkozók szerint – ekkora figyelmet keltettek.

Egyed Emese

A kiadatlan magyar Voltaire-kötet (*Az orléáni szűz és A természet törvényéről. Poéma – ford., szerk., jegyz. gróf Fekete János*)

Fekete János valóban tanítványa volt a francia filozófusnak, ezt nemcsak levelezésük bizonyítja, amelynek prozódiai és fordítástörténeti vonatkozásai is vannak, hanem az a tény is, hogy a gróf lefordította Voltaire néhány teljes művét. Voltaire-fordításait tartalmazó, sajátkezűleg korrigált és (erdélyi) sajtó alá szánt, de kéziratban maradt kötetét el is küldte az Aranka György által irányított erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak. E kéziratos könyv tartalmazza Fekete János kifejtett fordítói krédóját (aki e kérdésben máskor, máshol is megfogalmazta véleményét), de magának a kulturális fordításnak szándékát és színvonalas gyakorlatát is mutatja, némileg Kovásznai Sándor Gyöngyösi-kommentárjaihoz hasonlóan. A konferencia-előadás célja ennek a 1796 előtt íródott, koncepciózus és terjedelmes munkának, a kiadásra előkészített magyar nyelvű Voltaire–Fekete kötetnek eszmetörténeti, összehasonlító stilisztikai és fordításpoétikai ismertetése a korabeli európai Voltaire-recepció kontextusában.

Hegedüs Béla

Fordítás és érzékenység: A *Német Máté koma* (1792) című regényfordításról

Előadásomban a nyomtatásban először idén megjelent regényt mint a bűnbeesés allegóriáját elemzem. A magyarra fordított regény nyelvvel, illetve a nyelvi kommunikáció nehézségeivel kapcsolatos szövegrészeit összevetem a német eredetivel, különös tekintettel az egymástól távoli kultúrák közti ismeretközlés nyelvi alapú lehetetlenségének ábrázolására.

Hegyi Ádám

„...le fordította és ki is nyomtattatta ... de a mellybe sok kárt vallott, nagy részént rajta maradvánn...” – Szalay Pál (1756–1802) fordításai és a 18. századi könyvkiadás

II. József trónra lépésével a magyar nyelvű protestáns kegyességi irodalom újra virágzásnak indult: a korabeli nyomdák számára stabil anyagi bevételt biztosítottak az ilyen jellegű kiadványok.

Közismert, hogy ezek jelentős hányada nem önálló mű, hanem fordítás vagy átdolgozás volt. Szalay Pál szentesi református lelkész is kiadott egy fordítást *Jakab és Péter sz. apostolok közös leveleiknek ... rövid világosítása* címmel. Az egyháztörténeti szakirodalom röviden említi a cenzúrával vívott harcát, amelynek során hónapokig megakadályozták a könyv megjelenését. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy további fordításai kéziratban maradtak. Szalay közvetlen környezetében több más lelképásztor is rendszeresen publikált, mint például Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi, Ecsedy Miklós makói lelkészek. A fennmaradt cenzori iratok adatait nagyon jól kiegészítik a Békési Református Egyházmegye forrásai, amelyekből pontosan rekonstruálható, hogyan sikerült Szalay művét kiadni, és milyen véleményt alkotott a vidéki református értelmiség a korabeli könyvkiadási viszonyokról. A legtömörebb, és egyben legjobb összefoglalást a szentesi református egyház egykorú krónikája adta, amely szerint Szalay „sok kárt vallott” ezzel a munkájával. Előadásomban olyan forrásokat mutatok be (levelezések, possessorok, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, cenzori végzések, stb.), amelyek nagy része ismeretlen vagy feldolgozatlan, így újabb eredményekkel gazdagodhat a magyarországi fordítástörténeti irodalom.

Kiss Margit

„más értelmet adni ezeknek a szoknak” – Mikes Kelemen szóhasználata

Előadásomban a 18. század legterjedelmesebb írói korpuszát vizsgálom szókészlettani szempontból. Mikes Kelemen összes műveinek digitális feldolgozása lehetőséget teremt arra, hogy a teljes életművet már olyan újszerű módon is elemezhesük, amelyre eddig még nem volt lehetőség. Az író valós szóhasználata, sajátos szóalkotási módjai, egyéni kifejezőeszközei még ismeretlenek előttünk. Ígéretesnek tűnik ebből a szempontból az eredeti írások és a fordítások összehasonlítása: vajon mennyiben alkalmazza az író a *Törökországi levelek*ben is használt eszközkészletét a fordításaiban, s vajon a fordítások mennyire tekinthetők egységesnek. A szövegűség és az írói tudatosság kérdéseit vizsgálom. Előadásomban azoknak a mikesi szavaknak a jelentőségére is kitérek, amelyeket máshol még szótári formában nem dolgoztak fel. Ezeket az egyedi szavakat, szóalkotásokat vizsgálva feltűnő, hogy az író különösen a fordításaiban mennyire tudatos, újító és expresszív nyelvművész volt. Az egyediségen túlmenően a szókészlet statisztikai szempontú elemzése eddig még feltáratlan összefüggéseket tárhat elénk. Kivételesnek számít, hogy teljes írói életművet vizsgálhatunk ebből a szempontból, így nemcsak egy-egy ki(sz)emelt jelenség magyarázatára, hanem koncepcionálisan az elvi háttérre is fény derülhet. A lexikológiai elemzés, az idegen nyelvű eredetivel és a saját írások szóhasználatával való összehasonlítás nemcsak az írói világkép teljesebb megismeréséhez járul hozzá, hanem egyben feltárja és kiegészíti a kritikai kiadás hiányosságait, valamint segíthet a 18. századi fordításirodalom szerepének tisztázásában is.

Knapp Éva

VI. Pius pápa imádságos könyve – magyarul és Magyarországon

A tervezett előadás bemutatja a „VI. Pius pápa imádságos könyve” egységesített című, olasz (?), német, magyar, francia, szlovák és latin nyelven számon tartott, e cím-elem használatával 1782-től adathozható nyomtatvány két magyar nyelvű fordítását (1784, 1786) és egy további fordítás-változatát (1785). Elemzi a magyar fordításokat és összeveti azokat nyelvi-stilisztikai, valamint funkcionális szempontból. Foglalkozik a magyar fordítások létrejöttének hátterével, az imádságoskönyv szerzőségének problematikájával, a vonatkozó egykorú kritikával és annak egyház-”politikai” vonatkozásaival. Végül belehelyezi az eddig számba vett 34 nem magyarországi és nem magyar nyelvű, valamint 14 magyarországi, illetve magyar nyelvű kiadás történetét egy sajátos fordítástörténeti kontextusba, melynek végpontján egy szlovákból latin nyelvre (1804) fordított, elsősorban oktatási célokra szánt kiadás áll.

Kovács Eszter

Elméleti megfontolások és gyakorlati megoldások. D'Alembert: *Montesquieu emlékezete*

Előadásomban D'Alembert *Megjegyzések a fordítás művészetéhez* című esszéből (1759) kiindulva vizsgálom meg a francia szerző *Éloge de Montesquieu* című írásának (1755) kivonatos fordítását, amelyet Kis János 1799-ben egy évkönyvben *Montesquieu emlékezete* címen jelentetett meg. Már egy első, felületes összevetés alapján is látható, hogy a magyar fordítás nem felel meg a negyven évvel korábban íródott francia elméleti (jellegű) szöveg fordítási elveinek. Ennek okait azonban nemcsak a sokat emlegetett megkésettségben, lemaradásban kell keresnünk, hanem a fordítás elméletének és gyakorlatának eltéréseiben is, főképp akkor, ha szem előtt tartjuk, hogy a fordítás elméleti megfontolásai a gyakorlati megoldások összehasonlításából és újragondolásából születnek. A 18. század végi magyar fordítások kapcsán gyakran felmerülő két jelző – *szabad* és *nehézkés* – látszólag ellentmond egymásnak, hiszen a fordítói szabadság éppen a nehézkesség elkerülését szolgálná. A 20. századi vagy mai fordítói gyakorlat felől nézve azonban ezek a szövegek valóban egyszerre rendelkezhetnek a két (látszólag) ellentmondó tulajdonsággal. D'Alembert fordításról szóló esszéjének és az általa írt emlékbeszéd magyar fordításának párhuzamos vizsgálata közelebb vihet bennünket a (magyar és általános) fordítástörténet elméleti és gyakorlati kérdéseinek megvitatásához.

Labádi Gergely

Történetet fordítani, történetként fordítani

Előadásom középpontjában a történet mint a világ megismerésének és a világról szerzett ismereteink megőrzésének és átadásának fogalma áll. A narratív tudás lehetőségeivel, műfajaiival és érvényességével kapcsolatos egykorú diskurzusokban (történetírás, pedagógia, teológia) érzékelhető változások, viták rövid bemutatása után a korabeli regényekben használt történet kifejezést értelmezem a forrásaikkal való összevetésben, a szakirodalomban korábban nem ismert és/vagy tárgyalt regényeket helyezve a középpontba – különös tekintettel Joseph Richter *Der deutsche Gevatter Matthies* című munkájának magyar kéziratára. A fordítás fogalmát tehát kettős értelemben használom, mivel magában foglalja az ismeretek megszerzésének és közvetítésének aktusát, valamint a kultúrák közötti közvetítés aktusát. Előadásomnak a Richter-fordításra épülő hipotézise szerint a történetnek a forrástól eltérő módon használt (fordított) kifejezése(i) és fogalma mögött a világ működésére és megismerhetőségére vonatkozó radikálisan eltérő elképzelések állnak. Míg Richternél az ekkor alakuló modern, szekularizált történetírás módszertana jegyében jelenik meg a fogalom, addig a fordításban erőteljesebb a morális elbeszélések értelmezési hagyománya – és ennek megfelelően alakul a fordítás nyelve is. A kézirat e sajátosságának feltárását más egykorú regényfordításokkal is alátámasztom (l. pl. a tanulmányomban említett szövegeket: Labádi Gergely: *Zadig, Zádig, Cserei. Tudásformák a magyar regényben 1800 körül. Filológiai közlöny*, 58.4 [2012], 369–395.).

Laczházi Gyula

Wieland Diogenesz-regényének Kazinczy-féle fordításáról

Christoph Martin Wieland *Sokrates Mainomenos oder die Dialogen des Diogenes von Sinope* című regénye a 18. században roppant népszerű, sok nyelvre fordított könyv volt; a 20. századi irodalomtörténetben azonban a szerző más műveihez képest háttérbe szorult, s csaknem elfeledetté vált. A 20. századi magyar irodalomtörténet-írás is aránylag csekély figyelmet szentelt Kazinczy Ferenc 1793-ban elkészített regényfordításának. Az utóbbi időben a regény iránti érdeklődés élenkülni látszik: ezt számos német nyelvű tanulmány jelzi. Az immár kritikai kiadásban is hozzáférhető magyar fordítás jelentőségére Bodrogi Ferenc Máté világított rá: a német szakirodalom egyes belátásaira támaszkodva arra tett kísérletet, hogy a mű eszmetörténeti kontextusait elemezve rekonstruálja Kazinczy feltételezhető Wieland-olvasatát, s ennek során meggyőzően demonstrálta, hogy a regény világa lényegesen összetettebb annál, mint amilyennek a magyar irodalomtörténet sokáig láttatta. Bodrogi szerint Kazinczy korai Wieland-élménye, így a

Diogenesz-regénnyel való megismerkedése egész életpályáját meghatározó jelentőségű volt, a Wieland-művekből megismert gondolkör saját életeszménye kialakításában is döntő jelentőségűnek bizonyult. Előadásomban Bodrogiétól némiképp eltérő szemszögből szeretném szemügyre venni a Diogenesz-regényt és annak magyar fordítását. Ebben nagymértékben támaszkodom az újabb német nyelvű Wieland-szakirodalomra, mindenekelőtt Walter Erhart azon megállapítására, amely szerint Wieland nem programos író volt, műveiben inkább problémákat artikulál, mintsem kész válaszokkal szolgál. Úgy gondolom, ez a tétel a Diogenesz-regényre is igaz, s abból nem olvasható ki egyértelmű erkölcsi tanítás vagy életprogram. Ha ezt az értelmezési irányt követjük, akkor nemcsak a regény értelmezését, de Kazinczynak a fordításhoz való lehetséges viszonyát is árnyaltabban kell látnunk.

Lázár István Dávid

Elmélet és gyakorlat (Kazinczy Sallustius-fordítása)

Az utóbbi években, évtizedekben a szakirodalomban számos olyan tanulmány látott napvilágot, amely Kazinczy irodalomszemléletével, fordításról vallott nézeteivel foglalkozik. Ennek köszönhetően lényegét tekintve tisztázottaknak tekinthetők azok az elvek, amelyek alapján fordításai készültek, annak ellenére, hogy e tárgykörben összefoglaló, rendszerező értekezést nem írt. Ugyancsak több tanulmány foglalkozott a Kazinczy által több évtizeden keresztül csiszolt, javított és átdolgozott Sallustius-fordítással is. Annak vizsgálatára azonban, hogy a fordítás szövegében hogyan jelennek meg az életmű különböző helyein fellelhető megnyilatkozásaiból rekonstruálható elvek, mindeddig nem került sor. Előadásomban néhány sallustiusi hely latin és magyar szövegének összevetésével igyekszem bemutatni, hogy miként jelennek meg Kazinczy elméleti megfontolásai konkrét szöveghelyek fordításában.

Lengyel Réka

„Boldog időnyílás” – új eszközök, módszerek és lehetőségek textológiai-filológiai vizsgálatokhoz

Ki volt Theophilus Purefactus és milyen kapcsolatban állt Szacsvey Sándorral? Ki a szerzője a *Monita christiano-politicának*, s hogyan bizonyította az oroszlan és a görény, hogy nem Andrzej Maksymilian Fredro? Mi köti össze Zinner Jánost és Aranka Györgyöt? Ki volt a „szabadkőműves rend” ismeretlen „oltalmazója” 1792-ben? Honnan került egy esztétikai vizsgadolgozatba a vesszőnyaláb példázata? Hogyan ismerjük fel pontatlan Homérosz-idézeteket? Ezek a kérdések az elmúlt egy év során elkészült, megjelenés előtt álló *Magyarországi gondolkodók, Bölcsészettudományok II.* című forráskiadás jegyzetelése során merültek fel, s megválaszolásuk és a bennük foglalt rejtélyek megoldása nehéz feladatot rótt a szöveggondozókra. A válaszok megtalálását, a rejtélyek felderítését olyan eszközök segítették, melyek csupán igen kevés ideje állnak a kutatók, filológusok rendelkezésére: internetes adatbázisok, s mindekelőtt a valaha létezett legnagyobb könyvtár, a Google Books. Ezek az adatbázisok és technikai eszközök, valamint bizonyos, Magyarországon még nem vagy kis mértékben alkalmazott eljárások jelentős mértékben megkönnyítik, felgyorsítják az irodalmi szövegek vizsgálatát, többnyire új eredményekre vezetnek, s így a magyarországi fordításirodalom kutatásában is kiemelt szerephez kell jutniuk.

Moritz Kinga

Körmöczy János akadémiai fordításkézirataiból

Körmöczy János (Kissáros, 1763–Kolozsvár, 1836) sokoldalú tudós-tanár, egyházi vezető. Az előadásban ismertetem Körmöczynek a külföldi egyetemjárása idejéből származó vegyes nyelvű kéziratait, az 1796–1797-ben, Jénában és Göttingában készült jegyzeteit, különös tekintettel a *Jus Publicum Universale*, az *Einleitung in die Philosophie* és az *Európa históriája politikai tekintettel* címűekre, kitérve a többnemzetiségű Magyarország sajátos nyelvhasználatának szokásaira, valamint a kéziratgyűjtés tartalmi és komparatív vizsgálatára.

Penke Olga

Feltáratlan kéziratok magyar Voltaire-fordítások

Voltaire szépirodalmi és historiográfiai műveinek egy része megjelent magyarul a 18. században (1791-ben még egy fontos jogfilozófiai művét is kiadták), de kéziratok fordítások is ismertek recepcióirodalmunkban. Az előadás olyan filozófiai művek bemutatására vállalkozik, amelyeknek eddig csak sporadikus ismeretéről tudunk, így például a *Dictionnaire Philosophique* című mű fordításáról, melyet Voltaire filozófiai gondolatai összegzésének tartanak. A kéziratban is említett francia cím megtévesztő, ugyanis már Voltaire életében több francia kiadó jelentette meg ilyen címen (a szerző hozzájárulása nélkül) „Összes műveiben” (*Œuvres complètes*) a filozófusnak azokat a rövid prózai írásait, amelyek a *Questions sur l'Encyclopédie*, a Diderot-féle *Encyclopédie*, a *Dictionnaire de l'Académie française* c. szótár számára készült szócikkeket is tartalmazták, de egyéb rövid írásokat is, amelyeket eredetileg különböző „vegyes” (*Mélanges*) kötetekben önállóan publikáltak. Az előadásban elemzésre kerülő „Magyar Voltaire” címet viselő kézirat készítője ilyen forrást használhatott, és az így egymás mellé került szövegekből választott 46 írást (OSZK Kézirattára Oct. Hung. 1787. 1-90 fol). Az ismeretlen fordító bevezetőjében a Voltaire célját megértő olvasók közé sorolja magát, akik a kritikus gondolkodás hívei, „szabad ízlésű, jó lelkű keresztyények,” és megemlíti, hogy fordítását nem szándékozik megjelentetni. A fordítás több szempontból izgalmas válogatás: „kiszedegetés” olyan szempontból, hogy a rövid írásokból csak bizonyos részeket fordít le, másokat összefoglal vagy teljesen elhagy, miközben egyes részek pontos fordítását adja, és sehol nem aktualizál. Elsősorban Voltaire valláskritikával kapcsolatos írásait válogatja (pl. „Türelmetlenség,” „Atheus,” „Böjt,” „Falusi Plébános”), de természetfilozófiáját (pl. „A régi Philosophiának foglalattya,” „Természet”), politikai gondolatait tartalmazó szócikkek (pl. „Jus=Recht=Jog,” „Minden jól van,” „Jobbágy,” „Angliáról Donatio a Pápának”) is nagy számban szerepelnek, és egyik érdekes írása a „Könyvnyomtatás szabadságáról” címet viseli. Nemcsak tematikai preferenciái vannak, formai szempontok is befolyásolták választásaiban: előnyben részesíti a dialógusokat, ahol általában két filozófiai álláspontot lehet ütköztetni. Élvezetesen, könnyedén fordít, közvetíteni tudja Voltaire különböző szinteken megnyilvánuló iróniáját, amelyet „játéknak” nevez. A francia felvilágosodás rövid műfajának céljai megvalósulnak a magyar fordításban: a gondolatok ebben a formában könnyebben eljutnak az olvasóhoz és ugyanakkor sokféleképpen értelmezhetők. Valószínűleg nemcsak saját célra készítette a fordítást, a jól olvasható kézirat vándorolhatott, és másolás útján is terjedhetett.

Pintér Márta Zsuzsanna

Jezsuita drámafordítói műhelyek a 18. század közepén

Az RMDE 18. századi sorozatának két kötetét mutatom be előadásomban, azt a két kötetet, amely a magyar nyelvű jezsuita iskoladrámákat tartalmazza. A 42 teljes drámaszöveg jelentős része (mintegy kétharmada!) fordítás, elsősorban olasz és német jezsuita szerzőktől, olasz vagy latin nyelvből. A szövegek korpusz kialakulása már önmagában is érdekes: az európai jezsuita drámaírói témarend és stílus megváltozását szinte egyidejűleg követte a magyar jezsuita gyakorlat is, a lefordítandó szövegek kiválasztásában a kortárs tendenciák befogadása érvényesült. Ebben szerepe volt a magyar jezsuiták római és bécsi tanulmányainak, de a rendtartomány azonos képzési rendjének is. A szövegek analízise nyomán kirajzolódik egy (vagy több) jezsuita fordítói iskola, fordítói műhely megléte az 1750-es-60-as években. A fordítások közös jellemzői: a verses drámák prózában való fordítása, a körülíró, részletező, a szikár latin szöveget metaforákkal és magyaros szólásokkal feldúsító fordítói módszer, a mitológiai apparátus elhagyása. Az irodalmi ízlés és a drámafordítói stílus kialakításában nagy szerepe volt a szakolcai és a győri tanárképző intézetnek, az itt tanító tanár-egyénségeknek és a közkézen forgó, 10-15 drámát tartalmazó kéziratok „drámaantológiáknak” (a Gyulafehérvári Gyűjteménynek, a Bartakovics Gyűjteménynek, a Zirci kéziratgyűjteménynek) is. Talán ezek a tényezők magyarázzák azt a sok szövegszintű egyezést, amit a fordítói megoldásokban találunk, s ami nagyon nehézzé teszi az egyes fordítók azonosítását - bár az előadás erre is tesz néhány kísérletet.

Szentpéteri Márton

A *Varázsfuvola* magyar fordításairól a beavatás különféle grádicsain

Előadásomban főként azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy vajon a rendkívül sokrétű opera melyik értelmezési rétegeit ismerhették valójában a *Varázsfuvola* honi fordítói. Következésképpen arra kérdezek rá, vajon mi motiválhatta őket abban, hogy a librettó fordításához kezdjenek. Az opera fokozottan összetett voltát első sorban Nicholas Till és Jan Assmann nyomán ismertetem röviden, a fordítók különféle interpretációs beavatottságára pedig főként szóhasználatuk vázlatos elemzésével kísérlek meg rámutatni.

Tóth Zsombor

Hagyomány nélküli praxis? Egy apokrif evangélium magyar fordításáról (*Igaz tsetsemőségnek evangyelioma, avagy elrejtett könyv*)

Előadásomban egy apokrif evangélium 18. századi fordítását mutatom be. A Szathmári Pap Mihály autográf kéziratában Nagyenyeden fennmaradt szöveg irodalom- és tudománytörténeti kontextusának felvázolása után két fő kérdéskört vizsgálok, a szerzőségi relációt és a szöveg jelentőségét. Kitérek a fordító hollandiai útjának a fordítás szempontjából releváns mozzanataira, illetve tárgyalom az *Evangelium infantiae arabicum* európai recepcióját, és a fordítás rendkívüli jelentőségét. A bemutatandó, mostanáig teljesen ismeretlen, kéziratban maradt fordítást a magyar orientalizmus lehetséges nyitószövegének tekinthetjük.

Vörös Imre

Fordítás, átdolgozás és kompiláció Péczeli József *Haszonnal mulattató mesében*

Péczeli József *Haszonnal mulattató mesék* című, ötvenöt fabulát tartalmazó gyűjteményének forrásairól a XIX. század második fele óta több értekezés született. Szerény dolgozatomnak nem az a célja, hogy eggyel szaporítsam ezeknek a számát. Azt a folyamatot szeretném megvizsgálni, amelynek során Péczeli a felhasznált műveket magáévá hasonítja, és új, önálló alkotást hoz létre. Ennek az újjáalkotásnak a módszere lehet a forrásként szolgáló mesék részleteinek mozaikszerű egybeillesztése, hazai környezetbe való helyezése, a vizualitás erősítése, a szöveg dinamizmusa, az események előadásának gyorsuló ritmusa, nem utolsósorban pedig a cselekménynek az eredetihez képest fokozottabb teatralitása. La Fontaine-ről szóló könyvében (1998) Olivier Leplatre a fabulát „polifonikus műfaj”-nak nevezi. A megállapítás Péczeli meséire is érvényes.